Agamalı-oglу:

Elmdən və
tarixdən.
Jeni Turq əlifba
Komitəsinin
nəşri.

Baku 1927

Fai
21432

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-880806095-13

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-880806095-13

Butun dunja proletarları, birləşin!

Agamalı ogly.

1930
-/205

Elmdən

ELMDƏN və TARIXDƏN

JENI TURQ ƏLIFBA
KOMITƏSININ NƏŞRI.

„Jeni jol“ gəzetəsinin ilaveliji.

Fai 21432

BAQI 1927 il.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-880806095-13

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

Baз Mət. Mud. Главлит № 469. „JENI JOL“ MƏTBƏƏSI. Tiraz 5000.

Baqı şəhri.

SÖZ KABAGLĮ.

Mərhym rys fiziology [1]) Temirjazof özunun bir qitabında dejir qi; „Mən elmi okydym qi, sadə dildə xalkımıza ondan bildirəm, xidmət edəm".

Lenin joldaş və gejri revalusia [2]) (inkılab) rəhbərləri zəhmətqeş xalkına elmi jeritməq fiqrini özlərinə kanyn etmişdilər. By təbiidir; çunqu elmsizliq içində sosjalizma kyrmak agır məsələnin birisidir.

Jol Jaroslavsqi (məşhyr rys jazıçısı) dejir: Dəfələrcə Lenin söjləmişdi qi, savadsızlıkla sosjalizm tiqməq olmaz. Savadsız vilajətdə sosjalizm kyrmak olmaz.

Amma hal-hazırda sovetlər (şyralar) respyblikalarında (cumhyrijjətlərində) fəhlələrdən və əqinçilərdən savadlı çok azdır və by savadlılardan elmə jakın olan lap azdır. Deməq olar qi, heç jokdyr. Azərbajcanda isə, by barədə işlər çok fənadır, deməq olar,—byrada savadsızlık 90 (fajıza) prosentə dəq var.

By—qəhnə həqumətdən kalmış çirqli halın birisidir. Qəhnə dunjanın pis adətlərindən birisi də by idi qi, savadlılık varlılar içində və bynlara xidmət edən in-

---

1) Fizioloği bir elmidir qi, hejvanların, insanların və bitkilərin (agaclar, otlar) içərisində olan hərəqətlərdən (protseslərdən) danışır və onların kanynlarını öjrənir.

2) Revalusia—„dəndərmə" „alt-ust" deməqdir. Jə'ni qəhnə usylyn qəhnə həjat nizamlarını pyçlyjyb, əvəzinə təzə kanynlar duzəlməqdir, və qəhnə kanynları aparanları kovyb, əvəzinə ajrı adamlar revalutsia tərəfdarlarından kojmakdır, Məsələn bəjuq Firənq revolusiası. 1793-cü ildə byrşyazia monarx (şahlık) və feodalism (xanlık bejliq) usyllarını pyç edib, ixtijarlarını öz əllərinə aldılar. Bəjlə revalusiaja byrşyaz revalusiası dejirlər. Amma bəjuq Öktəbir rys revolusiasına proletar revolusiası dejilir. Çunqu byrada rys fəhlələri əzilmiş qəntliləri, həm paqəahı, həm mulqədarları və həm də byrşyjları rədd edib, har şejləri öz əllərinə almışlar və özləri də vilajət dolandırmasını ixtijar etmişlər.

telliqentlər içində olardı. Elm də, vilajəti dolandırmak da bynların əlində olardı. Kaldı qi, cəmaətin zəhmətqeşləri, fəhlələr və əqinçilər, bynlar agır və kara zəhmətdən başka ajrı şejdə şəraqətliqləri jok idi. By klaslar (fəhlə və əqinçi sınıfları) ancak zəhmət çəqərdilər və bir də verqi və da'va uçun əsqər verərdilar. Ajrı şejdə hakları jok idi. Amma jykarı klas (sınıf) jəni varlılar və intelliqentlər hər şejə maliq idilər; dolandırmaga, elm və mulq kazanmaga... Fəhlə və əqinçi klasları isə, jykarıqı sınıflara itaət edərdilər.

Amma sovetlər vilajətində, qərəqdir qi, hər şejə fəhlə və əqinçi sanib olsyn. Əvvəl əldə savadlılıga və savadlılık qəməji ilə qə elmi bənimsəsin.

Savadsızlıgı ləgv edib, elmə sarı qetməjin hal-hazırda iqi joly var: birisi alçak məqtəblərdən başlıjıb, jykarıqı məqtəbə, universitetə (darulfunyna) çatmakdır. By jol ilə indiliqdə xalkın çoklygy uçun qetməq gejri mumqundur; çunqu lazımi kədərdə məqtəb jokdyr, və jykarı qetdiqcə, məqtəbin kədəri azalır. Məsələn: halhazırda Azərbajcanda alçak məqtəblərin qucu 154.000 şaak uçundur, amma okymak istijən 200.000-dən zijadədir. By bir tərəfi. Iqinci tərəfi də bydyr qi, jykarı kalkdıkca, məqtəblərin kədəri azalır və bir də hər şaak içun yniversiteti (darulfunyny) kyrtarmak mumqun olmyr. Odyr qi bizə lazımdır, məqtəblərdən qənarda kalanların kejdinə kalak, və iri jaşlıları bir jol ilə savadlandırıb, elmə jakın edəq. Byrada biz qərəq iqinci jol axtarak. O jol da məqtəblərdən gejri „savadsızlıgı ləgv" kyrsları duzəltməqdir. By jolda bir şej kazanmak uçun, həm asan jazı və həm də asan dil lazımdır.

Durustu: asan jazı və asan dil hamı uçun lazımdır, Çunqu elmlər o dərəcədə artıb və çətinləşibdir qi, təq məqtəbləri kyrtarmakla elmə lazımlı kədər jakın və

tanıɜ olmak gejri mumqundur,—lazıɣmdır qi, hər qesin çok qitab okymaga mumqunu olsyn.

Çətin jazıda və çətin dildə by mumqun dejil.

By barədə mən Azərbajçanda olan fənalıɣkklarla okycylarıɣmıɣzıɣ kıɣsaca tanıɜ etməq istijirəm.

DIL.

Dil insan jaɜajɪɜɪnda bəjuq hacatɪn birisidir. Dil kuvvətli oldykca, insanɪn tərəkkisi, jə'ni irəli qetməsi həjatda və qamalda bəjuməsi surətli olar. Tarixdə qeridə kalmak niɜanəsinin birisi də dilin qasɪblɪgɪdɪr. Odyr qi, qeridə kalmɪɜ millətlərin dili də çok zəjifdir. Jə'ni qeniɜ və dərin syrətdə imdiqi tarixin həjatɪnɪ səjlujub, uzə çɪkara bilmir. By barədə turqlərin, xusysən, Azərbajcan turqlərinin dilləri çok cansɪzdɪr.

Iɜ byradadɪr qi, insan özu birdən birə jaranmɪjɪb' bir ɜəxs ja da bir kuvvə (məsələn: allah) ony jaratmɪɪb, həmçinin dil də birdən birə jaranmamɪɜdɪr. Dili insan öz dolanacagɪ, həjatɪnɪ duzəltməq hərəqətində javaɜ-javaɜ jaradɪbdɪr. Elə zamanlar var idi qi, insan mejmindən az seçilərdi, və zənn olynyr qi, mejminə okɜar bir hejvandan tərəmiɜdir. Əlbəttə o vaktlarda insanlarɪn konyɜmasɪ,—hejvanlarɪnqɪ qibi iɜarə ilə olardɪ. Öz dolanacagɪnɪ bitirməq hərəqətində insan dil də jaradɪb, və qet-qedə həjat bəjuduqcə, dolanacak ɜejləri artdɪkça və insan arasɪnda əlakələr çoklandɪkca, dil də bəjujurdu. Insan qəlib, jazɪ jaradandan sonra, dil daha artɪk tərəkki elədi.

Tajfalarɪn, millətlərin hamɪsɪnɪn tərəkkisi bir qucluqdə qetmədi. Bə'zləri irəli duɜə bildi, bə'zləri qeridə kaldɪ, necə qi, imdiliqdə də qəruruq. Bir tərəfdən Inqiltərənin mədənijjəti ja da kyltyrasɪ, bir tərəfdən də Iranɪn, qeridə kalmɪɜ millətin ekanomjasɪ, [1]) elmi, tex-

*) Ekonomja, insanlarɪn dolanacak kyrylyɜynda biri biri ilə əlakəsidir. Insan öz dolanacagɪnɪn ustundə biri biri ilə rabitəjə qirir: ɜej alɪr, ɜej satɪr, kyllyk edir, biçir, tiqir habələ gejri hərəqətlər. Qədəq sөz: dolanacak uçun insan həmisə bir birijlə əlakədədir. By ətuɜmələrə umymiliqdə ekonomi ətuɜməsi deməq olar. Azərbajcan jazɪsɪnda byna iktɪsad dejirlər.

nikası, ədəbijjatı və kejri həjat hərəqətləri alçak dərəcədə bylnyr. By əejlərə qərə də dili və dilin kuvvəsi həjatda irəli qedə bilməz.

Məsələn: biz dejiriq, Azərbajcan turqlərinin dili kuvvətsizdir. Amma byny bilməq lazımdır qi, Azərbajcanın dili bəjuq həjata qərə və bəjuq mədənijjətə qərə kuvvətsizdir. Əqər biz əz kyrylyəymyzy çobanlık və bir də əqinçiliq ustundə tiqsəjdiq, əz dilimiz əzumuzə bəs idi, və hal-hazırda bizim qəntlilər əz aralarında, əz həjatına qərə, əz dilində çok jakəı ətuəə bilirlər. Amma by həjatdan bir balaca irəli tərpənməq istijəndə, qərəcəqsən qi, dili daha qifajət etmir Əvvəla o çok təzə əejə rast olacak; telefon, telegraf, radio, maəın və gejriləri, cur-bə-cur elmi dyjgylara, fəlsəfə fiqirlərə, by əejlərdən ətru əz dilində səz tapa bilmijəcəqdir, və labud kalıb, səzləri əzqələrdən qəturəcəq.

Azərbajcanın və gejri turqlərin bədbəxliji byradadır qi, əzqələrin səzlərini qəturməq kajdasını anlıja bilmədi, və by səzlərin lazımlı, lazımsız, qim harda nə qəturə bildisə, qəturdu: rysdan, ərəbdən, farsdan və hər jerdən.

Biz əzqə səzunu qəturməjin ziddində dejiliq. Amma o səzlərin kanynsyz, kajdasız qəturməjin ziddindəjiq. Azərbajcanda by iə haman kajdasız olybdyr.

Turqlərin bədbəxtliji byradadır qi, əz tarixi qediəində mədənijjətli millətlərə rast olyr. Çok əejləri dunjada hazır tapıb, və əzu də o əəjlerin jaramasında əəraqətliq edə bilmijib; məsələn, vəhəi vaktında ərəblərə rast olyb. Dogrydyr, turqlər ərəblərdən çapovylçylykda, qəsməqdə, dagıtmakda, əzqə vilajetinə hucym edib, vijrançılık tərətməqdə kuvvətli olyblar, amma mədənijjətdə çok zəjif. O vaktlarda ərəblərin xilafəti var idi, kanyn və nizam uzrə dolanmakları var idi. Elmləri və əlsəfələri var idi, ədəbijjatı, dili və byndan ilavə dil

iələri, dil elmləri də jykarı idi. Turqlərin çoky qəçəri tajfalar idi; mudam biri biri ilə vyryəmada və hər tajfanın əzunun kajırma allahları var idi, qəçəndə bynları əzləri ilə aparırdılar, və iəi jakəı qedəndə, allaha hərmət edirdilər, amma iə əjri duəəndə, allahın baəına, qəzunə dəjurdulər, və jerinə təzə allah kajırırdılar. Ərəblər isə, islam adında din duzəltmiədilər, və dejirdilər qi, allah birdir, qəzə qərunməzdir, dogmyjyb, doğan da dejil və hər jeri, butun dunjanı o jaradıbdır, və by allahdan gejri əzqə allah jokdyr, Muhəmməd də onyn pejgəmbəridir. (La ilahə illəllah, Məhəmmədən rəsylləllah), və by dini kəbyl edənlər jakəı qeçinirdilər: allaha tabə' olyb, Məhəmmədi də kəbyl edənlərə dunjada muftə dolanacak verilirdi Cənnət vədəsi verilirdi. Cənnətdə də bag, bagat, bulbul; jakəı, qəjçəq kızlar (hyri), arvatlar, yəaklar (gılman)... by kadar əejlər də bir salavata duzələrdi Məsələn: „allahummə səlli əla Məhəmmədin və ali Məhəmməd" dejib, əlini juzunə çəqən əəxsin kabagında, nə istəsə, o saət, hazır olacak.

Tənbəl və vəhəi turqlərin belə allah çok xoələrına qəldi, və ondan ilavə, qim islam dinini kəbyl etsəjdi, bir kədər dolanacak juqləri junqul olyrdy, və o vaktda islam quclu oldygyndan, gejri vilajətlərə hucym edib, artık çapovylçylyk etməq mumqun idi. Çunqu qavyr malı halal byjyrylmyədy. Byndan savajı turqlər islamı kəbyl etməqlə xəlifəliq təxtinə jol açdılar. Xulasə turqlər islamı qəturəndən sonra, ərəbin jazısını da qəturdulər və labid oldylar, ərəblərdən çok səzlərini qəturşunlər və o səzləri ərəb kajdasında iələtsinlər.

Iə byradadır, kyr'an qi, qəjdən enilmiə hesab olynyrdy, ony qərəq turqlər də elə okyja bilejdi, necə ərəblər. Məsələn: əqər „əlhəmd" səzundə „h"-j bogazdan bərq qətirilməsəjdi, onda duz çıkmırdı. Mə'nası pozylyrdy. Ja da „səməd" səzu" „Sssəməm" deməsən,

jənə duz çıkmır. Ņecə qi, ermənilər fırlanma sözunu „pırlanma“ dediqləri qibi çıkırdı, və kyranı duz ərəb səsi ilə okymyjanda, böjuq qunah hesab olynyrdy. Kyr'an nə söjlujur, ony bilməq turq uçun çok da vacib dejildi, vacib bir by idi qi, bogazında kyr'anın sözlərini duz çıkara bilsin. By saətdə də turqlərdən kyr'anın mə'nasını mində bir adam bilər, kalanı kət'i syrətdə bilmir qi, nəjə kyllyk edir. Odyr qi, ölunun ustundə kyr'an okynanda, molla ancak duz oкymaga çalıjır, amma nə özu nə də kylak asanlar mə'nasını axtarırlar. Və axtarmaga da luzymy jokdyr, çunqu onların fiqrincə hesab səsdədir, və by barədə çok ehtijatlı olmak tələb edilir, çunqu səsi duz çıkmasa, ölujə də bir fajda olmaz, və hər nə kadar ərəb sözləri qöturulursə, o sözləri ərəb kajdasında saklamalıdır.

Hər dilin özunun forması, kajdası, və kanyny var. Hər dil bir tərəfdən sözlərdən ibarətdir: adam, qul, sy, dag, jaj, pajız habələ... o biri tərəfdən by sözlər ilə hər bir fiqri duzməq mumqundur, və bir də sözlərin mə'nasını dəjiʒməq mumqun olar. Əqər bən dəsəm: „By qun bazardan on alma alıb, qətirdim evimizə“ byny turqcə bilən baʒa duʒəcəq. „Məni by qundə bazaradan on almalardan aldım qətirdim evdən“. By cumləni, qim olsa da, baʒa duʒə bilməz. Amma jənə sözlərdir. Iʒ byradadır qi, by sözlərin duzuluʒu turq dilinin kanyny ilə dejil. Bynyn janlıʒlıgı byndadır qi, sözlərin mə'nasına dəjiʒiqliq verən formalar pozylmyʒdyr. bir neçə misal qöturəq: qöturəq „adam„ sözunu:

Adam. By „adam“ sözundən, qörəq, imdi neçə təzə mə'nalı sözlər çıkacak.

Adam—adam*cıgaz*
adam*ı*
adam*dan*
adam*a*

adam*ilə*
adam*da*

Byrada iqi ɜej qərunur: bir adam, bir də adamdan sonra cur-bə-cur təzə həcalar: cıɣaz, ı, dan, a, ilə, da. By həcalara ɜəqilçi adı verməq olar. Turq dilində ɜəqilçi həcalar həmiɜə səz cohərinin (damarıɲın) sonynda olar.

Məsələn: „at“

at*ıɣaz*
at*a*
at*ilə*
atɣ
at*da*

ja da adam, adamlar... Amma gejri dillərdə ɜəqilçi həcalar əndə də ola bilər, sonda da; məsələn: rysda, farsba, ərəbdə.

Byny biləndən sonra qeçəq mətləbimizə.

Azərbajcanlıɲlar farsdan, ərəbdən nə inqi səzun damarıɲı, hətta onlarıɲ ɜəqilci həcalarıɲı da qəturublər.

Məsələn „bər takazaji nimtənə“ by cumləni analiz etsəq (jə'ni irdələsəq), qərəriq qi, ərəb ilə farsdan duzulub. Əvvəla iqi səz damarı var: „təkaza“ (istəməq) „nimtənə“ (mintənə), iqinci: iqi ɜəqilçi həca var: „dər“ (turqə—„də“) „i“ (turcə—„si“). Imdi „də“ və „i“ həcalarıɲı atsak, kalar „təkaza“ və „nimtənə“. By iqi səzdən turq ɜəqilçisi ilə cumlə duzsəq, olar: „nimtənə təkəzasıɲda“. Əqər „təkaza“ səzɲnu turqcəjə çəvirsəq, olar: „nimtənə istəməsində“ Jə'ni ɜair nimtənə istəməq xah'iɜində olyb. Qəturəq baɜka bir cumləni məsələn: der bi vəfaiji əbnaji rysqar“; turqcədə „ryzqar yɜaklarıɲıɲ vəfasıɣlıgıɲda“ deməqdir. Turqun dilini əldurən by hərəqətlərdir. Mən jykarıɲda demiɜdim qi, elmi və texnika səzlərini qəturməjə biz məcbyryk. Çunqu elə fəlsəfə səzləri ja texnika səzləri var qi, onları tərcumə etməq, səzü mə'nadan

salmakdır. Məsələn: telefon, telegraf, radio, materja, dialektiq, metafiziq, fəlsəfə, determinizm, habelə baəkaları. Amma lazımdır qi, by sözləri biz turq gramerinə (turq dilinin kanynyna) tabe' edəq.

By kanyn ilə biz dilimizi kuvvətləndirə biləriq.

Azərbajcanda dil məsələsi bəjuq məsələlərin birisidir. Hələ jenə də duzəlmijibdir. Ismajıl Hiqmətin „Turq ədəbijjatı tarixində", 1925-ci ildə çap olynmyə qitabında karıəık və karanlık cumlələr, və fajdasız sözlər ilə doludyr. Məsələn: 18-ci əsrin əyarı umymi vəzijjətdəqi zəjif və həza idi", Biz by cumləni turqcə də dejə biləriq: „18-ci əsrin əyarı umymijjətlə zəjif və arıx idi". Ismajıl Hiqmətin cumləsindəqi sözlər: umymi vəzijjətdəqi həza" bikajda və luzymsyz duzulmuədur. Bir cumlə də by qitabdan qəturəq: „Avropada vukya qələn xejrli inkılabları dymansız, raqid bir nəzərlə qərən, məmləqətinin by dagılıəına, by jıgılıəına bir hail olmak istijən Səlim Salis byla bildiji iəə jarar adamlarla əsaslı bir islahat çarəsi duəunməjə, məmləqətə təzə bir kuvvət, tazə bir həjat, tazə bir istibdad qətirəcəq məs'yd bir inkılab tədbiri aramaga baəlamıədır.

Biz elə biliriq qi, by sözlər Ismajıl Hiqmətin əzunə də ajdın dejil. Çunqu nə deməq istədijini qəstərə bilmijib və artık sözlər iələdib. Biz belə anlıjıırık qi, Ismajıl Hiqmət by mətləbi deməq istijir: „Avropada vukya qələn xeirli inkılabları Səlim Syltan Salis jakəı nəzərdə qərub, by inkılabların kanynlarını istədi əz məmləqətin dagılmagının və jıkılmagının arasını qəssin və bynyn uçun də baəına jarar adamlardan by təzə iələri jeritməqdən ətru jıgmıədı". Ismajıl Hiqmətin cumləsindəqi məs'yd, iste'dad və bir neçə baəka sözləri artıkdır, və əzləri də mə'nasızdır. Məsələn elmi nəzərincə məs'yd inkılab deməq olmaz. Jə'ni xoəbəxtli inkılab; çunqu by hesabdan onyn sözu ilə inkılaba bədbəxt də deməq olar.

Inkılab sözu özu də duz söz dejil; hərgah by söz ilə revalusianı dəjirsə. Xoəbəxt (məs'yd) bədbəxt (gejri məs'yd) revalusiaja (inkılaba) ad verməq olmaz, çunqu revalusia deməq, qəhnəlmiə adətdən təzə adətə və alçak dolanacakdan juqsəq dolanacaga qeçməqdir. Çətinliqlə də olsa, jənə jykarıqı pilləjə kalkmakdır. Jə'ni heç bir vakt fajdasız inkılab olmaz.

Imdiliqdə Azərbajcan turq dilinin öz təbii halına gətməq hərəqəti varsa da, hələ jenə qəhnəliqdən kyrtara bilmir. Xusysən bizim əairlər qəhnə adətdən duəə bilmirlər· Bynlar elə bilir qi, əairliq ərəb və fars sözlərində ola bilər. Gələturəq Husejn Cavidin əe'rlərindən:

„Ən gözəl çarə-: iətə əzm və səbat,
Olma əsla əsiri hissijjat,
Bırakıb əczi, dyrmadan juqsəl;
Juqsəl, ej əanlı kahraman, juqsəl!...
Ərə lahytə dogry aç əəhpər;
Dajima juqsəl, ej bəjuq rəhbər."

Byrada turqlərə məəhyr olmyjan ərəb sözləri çokdyr: „əzm (dirənməq), səbat (həmiəəliq), lahytə (allah), əəhpər (kanad)

Iə byradadır; elmdə, fəlsəfədə özgə sözləri iələtməq olsa da, əe'rdə olmaz. Çunqu əe'rin təbiəti mysikidir, və əəqildir, Hər dilin özunun mysikisi var- Ərəb dilinin mysikisi rys dilinə verməq olmaz, rysynqyny da ərəbə verməq olmaz. Həmçinin də turq dili. Bizim əairlər dejirlər qi, özgə dildən katmasak, əe'r çıkmır. Biz elə biliriq qi, jazan özu əair dejil. Əairliq gucu, hissi onda jokdyr və əe'ri agıl gucunə jaraədırır. Amma durustu, mədəni millətlərin tarixində gərunubdur qi, dili gəzlləndirənlər əairlər olyb.

Bizim əairlər də əairliq ryhyny tapa bilsinlər, gərəq.

JAZI

Jazı da dil qibi birdən birə tapılmıjıb, qəjdən aəagı enmijib; insanın jaəajıə təcrubəsindən yzyn-yzyn illərdə baəa qəlib və imdiqi sifətə, ja da imdiqi formaja çok çətinliqlər ilə qəlib duəubdur. Jazı ilə insan biri birinə fiqrini anlatmagının əmru 5.000.—6.000 il ancak olar. Ondan kabak insan jazısız jaəardı. Jazısız əmrunun muddəti neçə juz min illər çəqibdir. Lap kabaklarda insan fiqrini əəqil ilə andırardı. Məsələn əqər bildirməq lazım olsajdı qi, by adamı pələnq əldurub, ja da kyrt kyzyny aparıb, onda adamın əəqlini arxası ustə çəqərdilər və janında da pələnqin əəqlini, ja da kyrdyn əəqlini çəqərdilər, janında da kyzy. Byndan qərunurdu qi, adamı pələnq əldurub, ja da kyrt kyzyny aparıbdır. Əqər lazım olsajdı qi, kuvvətdən və qucdən xəbər verilsin, onda ja aslanın əəqlini çəqərdilər, ja da karakyə əəqlini. Duzluq fiqrin qəstərməq istənilsəjdi, itin əəqlini çəqərdilər, Deməli, belə olyr: pələnq ja karakyə kuvvətdən ibarət idi, it əəqli—duzluq deməqdir. Jaj oxy, ja da bir qəsən əej-da'va iəarəsi verərdi; baəkaları da ha belə.

Latın və ərəb jazılarının binəsi-Jeqipet (Mısır) jazısından baəa qəliblər. Əəqil jazısı qet qedə qəlib „hijeroglif“ [1]) jazısına dənubdur.

Hijeroglif jazısı ilə əəqil jazısının təfavutu byradadır qi, hijeroglifdə ajrı-ajrı hərflər də pejda oldy.

Haman Jeqipet jazısı ərəblərdə bir formada, greklərdə bir ajrı formadadır qi, oradan latınlara atdadı,

---

1) By jazını Mısır qahinləri çıkarıb: hijeros molla; gluf jazmak, çızmak. Hijeroglif bizim dildə „molla jazısı“ dəməqdir. Jeqipetlilər çıkardıgına qərə də elmdə adı bəjlə kalıbdır.

latınlardan da Avropaja qeçdi. Amma hamısının qəqu birdir.

Ərəb jazısı ilə grekin iqi bəjuq təfavutu oldy:

Əvvəlinci təfavut by idi qi, butun semit tajfaları (ərəb, jəhydi və gejrilərinin) səzdə açık səslərin kijməti olmazdı.

Və səzun binəsi ərtulu (samitəli) hərflərdə ləqil tapardı. Məsələn Muhəmməd qəlməsini „Mhmd“ Səməd „Smd“ syrətində jazardılar· Çunqu dilləri byny tələb edirdi. Jeqipetin də dili bynlara jakın idi. Amma grekin dilində açık hərflərin (saitələrin) lazımlığı var idi. Ona qərə bynlar uçun lazım oldy qi, bir neçə hərf artırsınlar.

Iqinci təfavut byradadır qi, ərəblərin jazmak kajdası sagdan sola kaldı, necə qi kabakda icad olynmyədy. Greklərin jazısına qəlincə, bynlarınqı da kabaklarda sagdan sola idi, sonra javaə-javaə soldan saga dogry oldy. Belə qi, yzyn muddət jazıları həm sagdan sola həm də soldan saga jazırlardı. Javaə-javaə təcrubə qəstərdi qi, soldan saga jazmak o birisindən ejidir; axırda onlar da soldan saga jazmak kajdasını qəturdular. Çunqu insanın imdiqi elmləri matematika, fizika, və fəlsəfə binəsi greklərdəndir, ona qərə də butun elmi hesablar soldan saga duzəlmiədir.

Dilin jazıja çok bəjuq əsəri var. By barədə Japon dili aəqar bir niəanədir. Bynların çok səzləri 2-3 mə'na verir. Məsələn: „miru“ səzu həm həqim, həm vəhəi, həm donyz deməqdir. Əqər mən jazsam „mən qərdum mirunu“ okycy baəa duəə bilmijəcəq qi, by səz həqimi bildirir, ja vəhəini, ja da donyzy. Agız danıəıgında səsi ycaltmakla ja əqsiltməqlə „miru“ səzunu kandırmak olyr qi, by səz hanqı mə'najı verir. Amma jazıda gejri mumqundur: Məsələn: „miru“ səzunun janında donyz ləqili də qərəq olsyn. Odyr qi, onlarda hərf əlif-

bası jeritməq çok çətindir, və hələliqdə də hijeroglif iələdirlər. Bəjuq idarə iələrinin çokysyny avropalılar dilində və jazılında jazırlar. Japonlar özlərinə jaxşı jazı duzəltməqdən ötru, lazım qəlir, dillərində də çok dəjiiqliq tərətsinlər: Qitaj dili, jazısı, və mədənijjəti, japonyn dilinə və jazılına çok bəjuq tə'sirlər edibdi, necə qi, turq dilinə ərəb dilinin təsiri olmyədyr.

Səz jok; japon həquməti istəsə, nə kədər kabaklarda çətinliqlər də olsa, asanlaədıra bilər qi, xalkın çokysy nəf' tapa bilsin. Amma bədbəxtliq byradadır qi, japonja dolandıranları , padəahları, xanları, bəjləri, bəjuq tacirləri və gejri varlılar hər bir jazıdan və dildən toxdyrlar. Onlar okyjyrlar fransızca, inqiliscə, amerikanca; japon jazısının çok bəjuq kuvvəti japon xalkına var. Ancak oranın həquməti öz xalkını karanlıkda saklajır. Əqər japon xalkı ajılsa, əlbəttə həqumətə qəzu jymmadan tabe' olmaz və padəah, bəjlər, xanlar byrzyjlar və mollalar mulqlərini və varlarını itirərlər- Necə qi, bizlərdə oldy. [1]) Bir sovet kyrylyələrında dolanmak məsələlərini mərd-mərdanə kojyblar qi, qərəq sosjalizm duzəlsin, jə'ni jer juzundə, by dunjada hamı bərabərliq tapsın. Kaldı qi, o dunjanın hesabına, ony da orada hesablaəarık.

Qeçəq jazı səhbətinə.

Bizim zənnimizcə jazı qediəi də jə'ni tərəkkisi, qetdiqcə, formasını asanlaədırmalıdır; umymi dialektiq kanynyna qərə, qəhnə usylyn içində təcrubədən ustunluq baə veribdir və qetdiqcə by jeni ustunluq butun qəhnəni təzə sifətə dəndəribdir. Məsələn: bizim Azərbajcan-

---

1) Xalkı karanlıkda saklamak adəti imdı bəjuq siddət tapıbdır byrzyazja aləmində: Inqiltərədə, Fransa Amerka və gejri jerlərdə. Onların alimləri imdi vyrha—vyr elmi nəzərindən sybyt etməqdədir qi, allah əzu insan uçun kajdanı bəjlə duzəldibdir qi, zəhmət isi bəlunub. birisinə isləməq zəhməti duəub və o birilərinə dolandırmak zəhməti duəubdur. By barədə nems alimi Marks Əeler ytanmaz—ytanmaz jazır qi, o dunjada hər qəs əz pajını duz tapacak.

da arvadlar ərtululuqdən uzə çıkdıkca, qulfət həjatı qələcəqdə butun-butunə jeni hala duəəcəq. Qeturəq bynyn uçun məsələn texnikadan: kabakda tufənqi doldyrmak uçun, əvvəl luləsinə barıt təqərdilər, sonra qagız kojardılar, sonra qullə, sonra jənə qagız; atmak uçun lazım qəlirdi, kyndak tərəfdən çaxmak daəının qəməji ilə od verməq; qulləsi də yzak qetməzdi. Qetdiqcə çaxmak daəının jerinə piston iələtdilər, sonra barıt və qulləni bir qagız içində patron qibi jaratdılar və sonra tapdılar qi, kyndak tərəfindən luləjə kojmak mumqundur, qəldi, çıkdı „daldan atılan tufənq.“ By da qəldi, çatdı imdiqi beə açılana qi, qulləsinin mənzili olsyn 2-3 verst. By hələ dəjiəirilməjin axırı dejil. Ola bilər qi, qəldiqcə təzə təəccublu əejlər tapak. Odyr qi, Marksizmada dejilir: „sifətində əej kədim dejil“.

Həmçinin də jazı; əəqildən baəlanmıə, hər jerin əzunun mədənijjətinə qərə həjata yjgyn olmakdan ətru dejiəirilə, dejiəirilə, qedir, lazımlı mədənijjəti qəturub, latınlara, oradan qeçib, Avropaja; imdi də biz turqlər mədənijjətimizin kalkmagına qərə o hərfləri kəbyl ediriq; cunqu əz dilimizin kanynyna yjgyndyr. Heç bir vakt ynytmamalı qi, turq dilində ərtulu və açık səslər novbətləəir: alma, armıd, qəlməq, qetməq, vyrmak, qəlmələri qibi... Deməli: açık səsin lazımlıgı çokdyr. Uçdən birinə kədər a, o, y, ə, u, ə, ı, j, h, açık hərflərdir.

Imdiqi bizim jeni əlifbamız əz dilimizə yjgyndyr. Ərəb jazısında açık səslər az oldygyndan və ondan ilavə ərtulu səslərdən bir çoky 2 3 əəqildə oldygyndan və əzu də sagdan sola jazıldıgından, elmi həsablarda, matematikada, fizikada tərs dyrdygyndan, bizim dilə jaramır. Məsələn: bizim dildə var „s“ səsi; ərəbdə uç sifətdədir: „sat, sej, sin“; „z“ hərfi dərt sifətdə dir: „zal,

[1]) By jakında bir tələbə mənə əiqajət etmiədi qi, „imtahanı hər dərsdən jakəı verdim, amma bircə qəzlu „h“ jerini tapa bilmədim onyn içun bəni iqinci ilə kojdylar“.

ej, zat zaj“ „h“ hərfi iqi səqildə: qəzlu „h“ və byjnyzly „h“ 1).

Turqlər islamlıgı kəbyl edəndə, jazılarını da kəbyl etdilər, və çalışmışlardı qi, dillərini ərəb jazısına yjdyrsynlar. Amma basarmıjıb, jənə ərəb jazısının içində təzə neçə hərflər duzəltmisədilər. „ƶ“, „p, ç,“ bynlar, ərəb əlifbasında jok idilər. Amma lazımdır qi, əlifbanı dilə yjdyrasan, necə qi paltarı bədənə, nə inqi bədəni paltara. (Dogry, bə'zi xanımlar hijləbazlıq ilə öz bədənlərinin səqlini paltara yjdyryrlar. Məsələn: dəslu və qərdənli qəruqməqdən ətru əsqiq jerlərini pambıq və gejri sej ilə doldyryrlaı)...

Oʃədəq səz: jazı qərəq dilə yjsyn olsyn və bir də bynların iqisi də, tarix juqsəjə kalkdıkca, qərəq dəjisirilsin. Rysların imdiqi dili 16-cı əsrin dilindən çok dəjisirilibdir. Əqər o vaktın ryslarından dirilmisi olsa, imdiqi rysları heç anlamaz, və jazılanı əvvəlcə qəhnə qilisə jazısıjdı. 18-ci əsrdə imdiqi jazının binası kojyldy, və ixtijar bolşeviqlərin əlinə duşəndə, imdiqi əlifbadan bir neçə, tələbələr duşməni olan, hərflər tyllandı: „jat, fita, iƶitsa i“, bynlar rys jazısında zijanqar sejlərin birisi idi. Məsələn: „obed, sedlo, selo qibi səzləri“ yşaklar bilmirdi „jat“ ilə jazsınlar ja da „je“ ilə; necə qi ərəbdə qəzlu „h“ ilə byjnyzly „h“ in səhbəti var.

Bəs ərəb əlifbasını bir kədər dəjisməq ilə bir neçə seji tyllyjyb, bir neçə seji artırıb turq dilinə yjdyrmak olmazdımı? Jə'ni islahlaşdırmak olmazdımı? Necə qi kazanlılar ediblər?

Əvvəla nə uçun belə zəhmətə duşməq və iqinci əqər arabanın əjər-əqsijini duzəldib, avtomobil kajırmak olyrsa, elə də ərəb əlifbasını qetirib, jakşılandırmak olar.

Odyr qi, cəmi turq vilajətlərində və axır zamanda da islam Hindistanında ortalıga latın huryfatının səh-

---

[1]) By jakında bir tələbə mənə şiqajət etmisədi qi, „imtahanı hər dərsdən jakşı verdim, amma bircə qəzlu „h“ jerini tapa bilmədim onyn içun bəni iqinci ilə kojdylar“.

bətini atıblar. Deməli, ortalıga qəhnə həjatdan təzə məsələ çıkıbdır. Marks dejir qi: „insan өzunə heç bir təzə məsələ kojmyjyb qi, by məsələ qəhnə həjatda baз verməmiз ola“. Əlbəttə qəhnə həjatdan təzə зejin baз verməji təcrubədən çıkasıdır, və qəhnə həjatın sıkıntlıgıdır.

Kazanlıların jeni ərəb alifba yjdyrması daha da iзi xarab edib. Məsələn „o„ hərfi irəlidə iqi çeзnidən ibarət idi; bir əlifdən, bir də vavdan; imdi uç çeзni duzəldiblər: bir „əlif“ və əlifin ustundə balaca „vav“, ajagı jykarı və sonra bəjuq „vav“, ajagı aзagı.

By ondan etrudur qi, on, yn, ən, un, qibi sөzləri ajırd eləsinlər, çunqu bynların hamısı və gejriləri ərəb əlifbasında bir curə jazılır. Deməli „kaз kajırmak ilə qөz çıkarılır“ və „əjri iз əjilə-əjilə qedər“. Heç bir elə koçak çıkmıjıbdır qi, əjri iзi duzluq donyna qejdirsin, byndan da qərçəqli duzluq çıksın. Çunqu əjri iзin koxysy həmiзə өzunu bildirəcəqr.

Bəs nə istijirlər by qəhnəçilər, onların qөzləri by зejləri qərmurmu? Dogrydyr, өjləsi var, qөzləri qərmur və qərməq kabilijjətindən duзubdur və qəhnə əlifba өzunun balaca həjatına əl verir, və өzlərinin də elm ilə, tarix ilə iзləri jokdyr, necə qi mollaların. Insan da inandıgı зejdən çətinliqlə əl çəqə bilər. Qөzu ilə qərsə də, ajrı cur jozar. Jadıma duзur, dəmir jol təzə çıkanda, bizim vilajətdə çok adamlar inanmırdı qi, atsız, dəvəsiz, ylaksız araba qibi зej qedə bilsin; və qəndimizin kıragından өtub, qedən maзını bir karıja qөstərib, dejəndə qi „qər, necə maзın çəpiq-çəpiq qedir?“ cavab verdi: „jok, kadan alım, qunah etmə, qərmursən, bynlar juqlu dəvələrdir, katarlaзıb, qedirlər. Mən ona dədim: „sən qərmursən“ o da mənə dedi: „sən qərmursən“.

Amma qəhnəçilərin 90 faizi jaxşı bilirlər qi, rys-lar demişqən: it harda jatır. Onların ajrı dərdi var. Qeçəq bynların dərdinin ustunə.

Qəhnəçilərin dərdi.

Marksizm elminin bəjuq kijməti byrdadır qi, by elm insanın jaşajışının hansı kanynyn ustundə kyryl-dygyny bildirir. Kabaklarda bir cəmijjətin, bir xalkın umymiliqdə jaşajışı bir sifətdə qərunurdu, və by jaşa-jışda da bədhak işlərin, zulmqarlıgın hesabı jok idi. Mollalar elə bilirdi qi, pis işlər, baskıntılık, zulmqar-lık, bynyn hamısı juz verir ondan ətru qi, xalk allah byjyrdygy duz jol ilə qetmir. Odyr qi, həmişə mənbər-də, ja da gejri vaktlarda səjlərdilər: „Ogyrlyk etmijin, zina etmijin, duz dyryb, duz otyryn, fəkir-fukəraja qə-məq edin, insaf jakşı şejdir və pis iş qərənlərin o dun-jada bəjuq cəzaları var; amma onynla belə əzlərindən bədhak insan tapmak olmazdı. Mollanın haksızlıgı by aşagıdaqı atalar səzundən çok ajdın qərunur: „Başı mollanın, dəşu mollanın, jeddidən beşi mollanın“ Əl-bəttə boş jerə by səz duzəlmijib, by səz də təcrubədən duzəlibdir.

Jaşajışın haksızlıgından jalınız mollalar dejil, ha-mı səjlujur, xusysən şairlərimiz də şiqajət edirlər. Amma by səjlənən səzlər umymi səzlərdir. Məsələn, qəturəq: Azərbajcan şairi Vakif şe'rlərinin birisində dejir qi:

Mən cahan mulqundə mutlək dogry halət qərmədim,
Hər nə qərdum, əjri qərdum, əzqə babət qərmədim;
Aşnalar ixtilatında sədakət qərmədim;
Bej'ət-u ikraru, iman u dəjanət qərmədim;
Bivəfadan lacərəm təhsil hacət qərmədim.

Xah syltan, xah dərviз u qəda bil-ittifak,
Өzlərin kɪlmɪз qiriftar gəm u dərd u fərak;
Cijfeji dunjaja dur ehtijac-u-iзtijak;
Bynca qim etdim tamaзa, səzlərə asdɪm kylak.
Qizb, bəhtandan savajɪ bir həqajət qərmədim.

Xalk aləm bir əcəb dustur dytmyз hər zaman,
Hansɪ gənɪli qənlu qim sən edər olsan зadman,
Ol sənə əlbəttə qim bədqylyk ejlər biquman,
Hər qəsə hər qəs qi etsə jakзɪlɪk, olyr jaman;
Bylmadɪm hir dost qi, ondan bir ədavət qərmədim.

Alim u cahil, murid u murзud n зaqird u pir
Nəfs əmmarə əlində sərbəsər olmyз əsir;
Həkki batil ejləmiзlər, iзlənir curm u qəbir;
Зejxlər зəjjad, abidlər əbysən kəmtərir,
Hiç qəsdə həkkə lajik bir ibadət qərmədim"...

Axɪr qi, Vakif hər jeri axtarɪb, bir dogry зej tapmɪjɪb. Ona qərə səzlərinin axɪrɪnɪ bəjlə kytarɪr:

„Baз agardɪ, ryzqarɪm oldy qun qundən sijah,
Etdim səd hejf qim, bir mah ruxsarə niqah,
Kədr bilməz həmdəm ilə ejlədim əmru təbah,
Vakifa, ja rəbbəna, əz lutfunu ejlə pənah;
Səndən əzqə qimsədə lutf u inajət qərmədim"*)

Зair Zaqir bir зiqajətində gybernator Kylibaqinə əz ətrafɪnda olan iзlərdən bəjlə jazɪr:

„Byndan əkdəm, qimin olsa usjanɪ,
Dejərlərdi, vojenni syd qəssin anɪ**)
Bilmərəm, necə oldy, ol zakon hanɪ
Naçalniq zakon diqər qətirdi.

*) Byrda Vakif duz danɪзmɪr, çunqu allahdan heç qəs bir inajət qərmujub. Allahdan bir qərum-baxɪm olsajdɪ, nə Vakif, nə də heç qimsə heç bir bəlajə duзməzdi.

**) Insan təbidir həjat kanynlarɪna, əzu qərəq çalɪзɪb, by kanynlarɪ jaxsɪlaзdɪra.

Məzərrəti əfzyn, ədaləti jok,
Ƣ]ərunmujub əsla bəjlə soxa-sox,
Θzu ƣəlməjinə məmnyn idiq çok,
Dalıʂınca qeçəl Ɲəzər ƣətirdi.

Dytybdyr aləmi zulm bihesab,
Muɜƣuldur ƣətirməq by mehnətə tab,
Ǫəjnəq biləcəji*) etmiɜdi xarab,
Bizim qəndə ondan betər ƣetirdi.

Aɜyra ƣunu təq bir səhər çagı
Jıgdı arabaja əvrət, yɜagı
Ɜamə rəvan etdi bimuruvvət jagı,
Ƣ]ərən jaxa jıʂtıb, həzər ƣətirdi.

Bir adam qi, jerə koja əllərin
Bilməq olmaz onyn fitnə fəllərin.....

Bəjlə ɜiqajətləri çok tapmak olar, və hamısı da həjatın əzundə olan ɜejlərdəndir. Amma by ɜejlərin qəqu hansı binədən çıkıb, ony ƣərə bilmirlər. Dogrydan da Vakif mollanı, ɜahı, ƣədajı və hamısını bir insan sifətində ƣərub, onlardan da duzluq, dogrylyk kanyny tələb edibdir. Biz soryɜa bilərik, mollanın, bəjin, ɜahın jə'ni zəhmət çəqmijib, əqindən, biçindən xəbərləri olmyjanların ƣədəq səz: muftəxorların bir tərəfdən, o biri tərəfdən də ƣədanın jə'ni zəhmət altında olanın sabahdan akɜama dəq iəlijənin, əzƣələr uçun kazananın bir dogrylygy ola bilərmi? Və dogrylyk, duzluq nədir? xan uçun dogrylyk nədən ibarətdir? Xan uçun dogrylyk ondan ibarətdir qi, onyn mulqundə jaɜıjan qəntli, nəqərnejib akɜama dəq baɜı aɜagı iələsin və xanın ambarını dolana qibi zəhmətdə olsyn və əƣər zəhmət çəqən xanın bəhrəsindən bir ɜej əzu uçun saklasa, byna dejərdilər qi, ogrylykdyr, nahak iədir, pis iədir. Xanın həjatının və onyn nəf inin nəzərincə dogrydan da, by ƣərəq əjlə ƣərunsun. Amma xan kyrylyɜy əzu bir bəjuq na

*) Qənt adıdır.

hak usylyn birisidir. Çunqu by kyrylyɜ butun ɵzɑənin əməjindən tiqilib, həmçinini molla kyrylyɜy, həmçinin syltan kyrylyɜy. Amma zəhmətqəɜin kyrylyɜy butun butunə ajrıdır. Onyn kyrylyɜy ɵz əməjinin içində tiqilib; və byny həjat nəzərindən hər nə muttəxorlara zərbə vyrylsa, hakdır, və kyrylyɜyn ɵzu də dɑgrylyk kyrylyɜydyr, çunqu ɵz əlinin əməjindən tiqilmiɜdir. Ona ɑɵrə də bəjin, mollanın, syltanın və zəhmətqeɜin nə bir dogrylygy ola bilər, nə bir vətəndaəlıgı nə də millətçiliji.

Zaqirin də fiqri həjatın dərinlijinə ɑeçə bilməmiɜ. Zaqir belə anlıjırdı qi, gybernatoryn by naçalniqi olmyjyb, o biri naçalniki olsa, iələr jakəı ɑedərdi, və gybernator ɵzu ədalətli adamdır. O vaktlarda Rysja vilajətinin nahak iələri ɑɵjə dirəq olmyɜdy: zəhmətqeələr ac, qirli və alçak evlərdə, mulqədarlar tox, evləri yça, qeɜiələr tox, qilisələr bəzəqli. Ac ilə tox bir jerdə hak axtarırdılar. By barədə rys ɜairlərindən birisi Vinəvitinof ətrafına fiqir verib, bɵjlə jaɜmıɜdı*): „Təbiət bizdə, dejəsən, zibillidir:

Saqit olmyɜ jastı çəllər.
Rysijjədə jerlər ɵzləri
Ycalıgı etmir kəbyl
Ijrənici damçalar, ɜarak duqanları,
Həmli qənt arvadlarının jalın ajakları,
Qəntlilərin cırık çarıkları,
Qeçməq olmyjan jolları...
Amma qilisələrin yca ɜiələri
Bagırsakdan, dejəsən, ɑɵturmuɜ çeɜniləri...
Hundur bəj evində nɑɵruqən zəlilliqlər, ɵluluq;
Əlbəttə by mulqədar iələrinin nəticəsidir...
Palçık, zibilliq, koky və təxtə bitləri...
Və hamının ustundə xozejin kamçısı...

*) Mən ɵzum ɜair olmadıgımdan, Vinevitofyn ɜe'rinin məzmynyny tərcumə edəcəjəm.

Ha bir belə həjata çok akmaklar
„Ɣəıklı vətən“ dejib dyrarlar.

Rys əairlərindən bəjlə vətəninin karəısına ɑedən çok olybdyr. Amma turqlərdə heç anlamıjıblar. Yzynyzyna dogrylyk ɑəziblər, o usylda qi, hansında dogrylyga mumqun ola bilməz.

Marksın elmi əjrədirdi qi, hər əej dolanacak həjatından asılıdır, və insanda da dolanacak klaslık sınıflık ustundə kyrylybdyr Jə'n bir tərəfdə əəj sahıbları,— mulq, pyl, zavod fabrika, habələ bir tərəfdən fəhlə jə'ni əz əməqlərini satanlar və gejri zəhmətqeələr. (Jə'ni əz əməqləri ilə dolananlar).

Hansı klas baəda olsa, əzunun nəf'inə ɑərə və əzunun həjatına ɑərə ortalıga cur-bə-cur kanynlar çıkardar: dolanacak kanyny, məzhəb kanynları, dogrylyk, duzluq kanynları, millətliq, vətəndaəlık kanynları.

Hal-hazırda sovetlər vilajətlərində baəa fəhlə və əqinçi klası çıkıbdır dejə, hər əejin kanyny dəjiəirilib. Məsələn: dogry və hakk o əeji hesab ediriq qi, hansı insanları bərabər edir; həm dolanacakda, həm elmdə, həm də zəhmətdə, „Qim zəhmət cəqir, o da jejir“. Zəhmət çəqmijənin hakkı jokdyr. Odyr qi, seçqilərdə jejicilər və hampalar, spekyljantlar, mollalar, qeəiələr və gejrləri seçqi səsindən duəublər. By hakdır, ja nahakdır? Biz dejiriq: hakdır, onlar dejirlər: nahakdır. Əqər ixtijar onların əlinə duəsə, onlar bizləri səsdən salacak, necə qi, irəlidədə salmıədılar. Muftəxorlar əzləri də bilir qi, iələri nahakdır. Amma həjatları elə kyrylybdyr qi, labuddurlər qi, ṇahakka hakk desinlər, çunqu bəlqə elə agılsız adam tapıla qi, aldanıb, bynların səzlərinə inana.

Milliliq sifətinə ɑəlincə, biz dejiriq, nə mollalık, nə xanlık nə əahlık və nə də onlar tərətdiji kanynlar, adətlər, dolanacak formaları milliliq dejil və onları da

itirməqdən heç hajıfımız qəlməz. Bəs milli jazı ola bilərmi? Biz dejiriq qi, jazı, əlifba, bir texnika hacətidir; necə telegraf, telefon, dəmir jol, avtomobil milli ola bilməz. Çunqu by əejlər hər millətdə ola bilər. Ona qərə də biz ərəb jazısını, və latın jazısını milli jazı hesab etmiriq. Biz dejiriq, o jazı bizə lazımdır, hansının nəf'i çokdyr. Hansı texnikaca irəlidir. Amma o biri klass, ja da o biri klasın numajəndələri ərəb jazısını milli hesab edirlər. Çunqu ərəb jazısı tarix ilə baglıdır. Məsələn: Ərəb jazısını kyr'an jazısı hesab edirlər, və by kyr'an ustundə də islam aləmində qəhnə usyly duzəlmiədir qi, o usylda da jejicilərin və onların ətraflarındaqılar jə'ni jançakları, kohymları özlərinə dolanacak həjatı tiqmiədir. Qim istijir, qəhnə ilə təzənin sifətini təfavutləədirməjə, Iranı, Əfganı, Hindistanı və gejri jerləri xijalına qətirsin. Odyr qi, jeni əlifbanın ziddinə qedənlər, araja qah milliliq səzu salır, qah məzhəb səzunu. Çunqu jeni əlifba təzə usyl ilə baglıdır, və hamı da bilir qi, təzə usyl qəhnə usyla çok baltalar vyryr. Jeni əlifba duəmənləri ony da dejiblər qi, Azərbajcan təq by əlifbanı qəturse, gejri turqlərdən ajrılar.

Əvvəla necə qi biz jykarıda dediq, jeni əlifba təəbbusatı və qediəi cəmi' turq-tatar vilajətlərində bina kojybdyr. Deməli hər jerdə qedir. Bynların içində bir kədər Azərbajcan irəlidir.

Və byndan ilavə səzun ləzzəti byradadır qi hər jerdə jeni əlifba duəmənləri Azərbajcanda dejilən səzləri dejirlər. Məsələn: Kazanda Özbəjistanda, Turqmənistanda, Krımda jeni əlifba duəmələri dejirlər qi, əqər Kazan, Krım, Turqmənistan və ha belə baəkaları jeni əlifbanı qəturselər, gejri turqlərdən ajrılacaklar. Biz soryəyryk, by nə deməqdir? 01 vaktda qi, cəmi' turq vilajətlərində by iə qedir? Biz belə anlıjırık qi, by ustu ertulu səzdur. Əqər by səzun altını aəqar ejləseq, by

deməqdir qi, qəhnə usyl əlimizdən çıqır. Qəhnə adətlərimiz qedir. Və by qiəilər qəhnə usylda bir tər əzlərinə əirin həjat duzəltmiədilər Haman by həjat əldən çıqır. Biz bynyn karəıqsında dejiriq qi, o həjat əldən çıqacak! Çıqacak! Və sən də istər, istəməz, istər milli donyna qejin, istər məzhəb donyna qejin, istər allah eəkində ol, sən də, joldaə, təzə usyla qeçəcəqsən!!... Dədələr dejib: „Qeçi syjy bəjirə-bəjirə qeçər".

Və iqincisi, heç bir agıl əərti dejil qi, əzqə turqlər qeridə kalacakdır. Azərbajcan turqu də qəzlujub, dyrsyn. Qərəq, jatagan kardaəlar ajılarmı? By ona bənzijir, necə qi dejilmiə sözdur: „dədəm papak vermədi, koj kylagım uəusun". Amma hamıqsından jakəıqı by dejilmi qi təzə jolilə tez qedib, əzqələrə çeəni olasan. Bəlqə onlar da sənə bakıb, əzlərinə çarə kılqınlar.

Durustu, iə əlifba ustə dejil; iə qəhnəliq ilə təzəliq ustundədir. Qəhnəliq ilə ərəb əlifbaqı baglıdır, necə qi, jykarıda dediq, və ərəb əlifbaqı qəhnəlijə kyllyk edir, təzəliq jeni əlifbaja baglıdır, və təzlijə jeni əlifba kyllyk edə bilər. Ajrıqı baəarmaz. Təzə əlifba jeridiqcə, qəhnəliq sənəsidir, və qimin də qəhnəliqlə həjatı baglıdır, onların da dərdi qərəq çokalqın.

Durustu, Azərbajcanda qəhnə əlifba, təzə əlifba, təzə əlifba səhbəti kyrtarmıədır, qəhnə əlifba ilə savadlı olanlar daha tez jeni əlifbanı əjrəniblər və bə'ziləri də byndan gejri rysca da bilirlər, fransızca da bilirlər, nemscə də və əzləri də jakəıca bilirlər qi, jazıda milliliq hesabı ola bilməz.

Amma jenə jeni əlifbanın ziddinə danıəanlar var.

Byrada firkəçiliq hesabı ortaja qəlir. Tərsinə danıəanlar musavatçılardır, hansılar qi by əlifbanı da, istijirlər əllərində əz partjalarınının nəf'i uçun alət etsinlər. By fiqirilə qi, hələ turq cəmaəti çok ahmakdır, çok karanlıqdadır. Belə qi, cənnət iəini və o dunjanın jaəajı-

ƶɪnɪ jer juzunun iƶindən artɪk bilir, və cənnətə qetməq də ərəb əlifbasɪna baglɪdɪr. Amma musavatçɪlar bilmir qi, xalkɪn qeçmiƶ karanlɪgɪnɪ revalutsja dalgalarɪ jydy, apardɪ, qetdi.

By jakɪnda Hindistanda jeni əlifbanɪ aparmak uçun, çok iƶlər qərulmuƶdur. Hindistanɪn agasɪ inqilisin by təzə iƶlərə acɪgɪ qəlmiƶdi, və bir inqilis gəzetəsi jazɪrdɪ qi, by qunah iƶlərə hind mollaları nə nəzərlə bakɪr. Onlar bilmirmi qi, təzə əlifbanɪ qəturməq butun islamçɪlɪkdan ajrɪlmakdɪr? By jerdə dejilibdi qi, allahɪn iƶinə bak, mənim kajdɪma kalan qimdir? Imdi allahɪn iƶinə bak qi, islam birlijinin kajdɪna kalan Inqiltərə həqumətidir! Inqilis həquməti çok jakƶɪ bilir qi, karanlɪkda kalan xalklarɪn birliji də bir ƶahɪja dəjməz, və karanlɪkda kalan xalklarɪn birliji də bir ƶahɪja dəjməz, və karanlɪkda kalanlarɪ çok jakƶɪca jeməq olar. Odyr qi, bir neçə miljon inqilis kapitalçɪlarɪ dunjada 400 miljona kədər gejri millətlərə jejəliq edir. Bynyn iqi pajɪ musəlmanlardɪr.

Jeni ƶiifba barəsində musavatçɪlarla inqilisin sözu bir qəlir. Dogry, hər qəsin ajrɪ nijjəti, məksədi var, amma iƶ byradadɪr qi, iqisi də bir klasdandɪr, iqisinə də karanlɪk—nəf'dir.

Azərbajcan fəhlə və qəntlisi bir jeni inkɪlab joly ilə qedib, və by inkɪlabɪn da çoklarɪna zijanɪ var. Bəs byny tərsinə danɪƶmasɪnlar, nə etsinlər?

Onlarda da biz təksir qərmuruq: həjatları, jaranmaları elədir. Az-az adam öz klas həjatɪnda aƶagɪ klasɪn həjatɪna qeçib, orada ƶiddətli xidmətçi ola bilir.

Biz umid ediriq qi, qetdiqcə, Azərbajcanda fəhlə, əqinçi tərəfdarɪ çokalsɪn.

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

Mənim mə'xəzlərim:
Professor Stryve—„Alfavitin Tərənməsi". Ja. B. Ƶnitser—„Jazɪnɪn Tarixi".

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-880806095-13

D: Fai 21432

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-880806095-13

ULB Halle
3/1
001 409 670

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-880806095-13

Farbkarte #13

Butun dunja proletarları, birləşin!

Agamalı ogly.

1930/205

Elmdən

ELMDƏN və TARIXDƏN

JENI TURQ ƏLIFBA
KOMITƏSININ NƏŞRI.

„Jeni jol“ gəzetəsinin ilaveliji.

Fai 21432

BAQI 1927 il.

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt
urn:nbn:de:gbv:3:5-1192015415-880806095-13